

8. Марусик Т.В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя і діяльності (40 – 50-ті рр.) – Чернівці: вид-во Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича, 2002. – 461 с.
9. Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталинізна й доля західноукраїнської інтелігенції 20 – 50-ті роки XX ст. – К.: Наукова думка, 1994. – 350 с.
10. Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні. Національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х рр. – К.: Університетське видавництво "Трульварі", 2002. – 519 с.
11. Ярош Б.О. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30 – 50-ті рр. XX ст.). – Луцьк: Редакційно-видавничий видав. "Вежа" ВДУ ім. Лесі Українки, 1999. – 184 с.
12. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30 – 50-ті роки XX ст. (історико-політологічний аспект) – Луцьк: Надгір'я, 1995. – 176 с.

Руслана Попп. Соціально-бытowie условия интеллигенции Львова в первые послевоенные годы (1944–1953). В статье на основании архивных материалов, большинство из которых впервые вводятся в научный оборот, раскрываются вопросы, связанные с социально-бытовыми условиями работников умственного труда в первые послевоенные годы. Овещаются основные направления и цель сталинской социальной политики относительно интеллигенции. Анализируются источники материальных доходов разных профессиональных групп интеллигенции Львова, состояние обеспеченности жильем, обеспеченности взаимоотношений на бытовом уровне.

Ключевые слова: интеллигенция, социально-бытовые условия, заработная плата, социальная политика, жилищная проблема.

Ruslana Popp. Social and mode-life conditions of Lviv intellectuals in the first post-war years (1944–1953). This article is based on the archival documents most of which have just been lead into the scientific usage and discuss the questions connected with social and mode-life conditions of mental-workers during the first post-war years. The main trends and Stalin's social politics aim towards intellectuals are depicted in the article. The main sources of material new comings of different professional groups of Lviv intellectuals, also the level of dwelling, particularities of the relations on the leveled mode-life are analyzed.

Key words: intellectuals, social mode-life conditions, wages, social politics, problem of dwelling.

УДК 338.109.12(09)(477.8)
С31

Михайло СЕНЬКІВ

ТЕХНІЧНЕ ОСНАЩЕННЯ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ КОЛГОСПОДНОГО ВИРОБНИЦТВА ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ (кін. 40 – поч. 50-х рр. XX ст.)

У статті проаналізовано оснащення, структуру та ефективність сільськогосподарського виробництва в період утвердження радянської системи господарювання в аграрному секторі західного регіону України. Показано, що колективне господарство було малоефективне: збирали низькі врожаї сільськогосподарських культур, малопродуктивним було тваринництво.

Ключові слова: колгосп, МТС, технічне оснащення, ефективність виробництва, продуктивність праці.

У другій половині 40-х – на початку 50-х років XX століття в західноукраїнському селі тоталітарний режим здійснював насильницьку колективізацію, яка супроводжувалася жорстокістю, страхіттям і депортаціями населення у віддалені регіони СРСР. Сотні тисяч селян були відчужені від приватної власності. У жертву сталінській доктрині соціалізму було принесено долі багатьох невинних людей, знищено одвічний селянський уклад, побут, традиції, культуру, християнську мораль.

Події, що відбувалися на теренах західноукраїнських земель у перші повоєнні роки, вже висвітлювалися у працях Б.Яроша [16], О.Тенартовича [9], В.Когута [5, 6], Ю.Киричука [4], В.Гаврилюка [2] та інших. Зокрема В.Когут у праці "Колективізація в західноукраїнському селі" показує складний

процес насадження нової системи господарювання на селі; Ю. Киричук у "Нарисах історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ ст." аналізує боротьбу ОУН і УПА проти комунізації краю; Б. Ярош у монографії "Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30–50-ті роки ХХ ст. (історико-політологічний аспект)" досліджує перебіг утвердження антигуманних засад влади. Однак проблема технічного оснащення та ефективності колгоспного виробництва у кінці 40-х – на початку 50-х рр. в них розкрита побижно. Мета розвідки – заповнити цю прогалину.

Колективізація селянських господарств призвела до того, що в аграрному секторі західного регіону, як це свого часу сталося в східних областях України, розпочався тривалий період "мануфактурного розвитку". У розпорядженні селян були переважно примітивні знаряддя праці, часто в недостатній кількості. У 1946 р. на сто господарств припадало 33 плуги, 41 борона, з яких тільки 12 залізних, а решта – дерев'яних. Для обробітку землі в селянських господарствах використовувалися ще такі примітивні знаряддя, як соха. Улітку 1948 р. їх налічувалося 25393 шт. Посівних та збиральних машин у господарствах майже не було. Одна сівалка припадала на 291 господарство, одна жатка – на 688, одна молотарка – на 55. У 1947 р. у Шацькому районі Волинської області не було жодної сівалки, жатки та молотарки [13, 12]. І на цій матеріальній базі створювалися колгоспи.

Вазуючись на комуністичних догмах, вище партійне і державне керівництво у другій половині 40-х – початку 50-х років продовжувало проводити державну політику матеріально-технічного забезпечення аграрного сектора таким способом, що основні суб'єкти сільгоспвиробництва – колгоспи – позбавлялися права володіти технікою. Вона концентрувалася в державних машинно-тракторних станціях (МТС), частково – в радгоспах. Існування державних МТС було засобом економічного контролю над колгоспами, аналогічно, як партійно-комсомольська мережа – інструментом політичного впливу.

Однак надії, що покладалися владою на МТС, вкотре не

виправдалися. У 1946 р. МТС надали допомогу в обробітку землі тільки 125 тис. селянських господарств, загальна ж чисельність складала більше 1,5 млн. [13, 37]. Слабка технічна база і недостатній рівень кваліфікації механізаторів призвели до того, що машинно-тракторні станції не виконували своїх завдань, постійно порушували зобов'язання перед колгоспами та одноосібниками.

Наприкінці 40-х років технічна оснащеність колгоспного виробництва була низькою, вона навіть поступалася одноосібним господарствам. Типова картина технічного забезпечення в новостворених колгоспах відтворена у листі секретаря Камінь-Каширського райкому КП(б)У Волинської області, що надійшов до ЦК КП(б)У в березні 1950 р. "В Камінь-Каширській МТС, – зазначалося в ньому, – є 16 гусеничних тракторів, але не вистаєє причіпного реманенту. Плугів тракторних всього 6, а культиватора нема жодного. В нашому районі існують 64 колгоспи, більшість з яких не мають тягла. Такі колгоспи, як ім. Старченка, ім. Енгельса, ім. Калініна, ім. Свердлова та інші, що мають 5–10 коней, змушені всі роботи виконувати коровами..." [13, 112]. 280 колгоспів Станіславської області не мали жодної сівалки. Подібне простежувалося у всіх західних областях України. Відтак під час суцільної колективізації швидко збільшувалася кількість колгоспів з надзвичайно низьким рівнем технічного оснащення [13, 12]. Судилна колективізація від самого початку створила несприятливі умови для колгоспів.

Щоправда, держава намагалася зміцнити матеріально-технічну базу сільського господарства регіону. Протягом 1946–1950 рр. в західні області було завезено 15 тис. плугів, близько 10 тис. культиваторів, 4700 сівалок, 5200 жаток тощо. Наприкінці 1949 р. там функціонувало 223 МТС і понад 6 тис. колгоспів. Отож, кожний колгосп отримав в середньому 2 плуги, 1–2 культиватори, одну сівалку і жатку [7, 5]. Зростання поставок техніки в західні області хоча і мало певний позитивний ефект, все-таки не могло швидко покращити становища. На 1 липня 1947 р. в сільському господарстві республіки було

Загалом 56654 трактори, з них у 16-ти східних областях 55033, а в 9-ти західних (включаячи Ізмайльську область) – тільки 1621. На одну східну область в середньому припало 3439 тракторів, а на одну західну – 180, або в 19 разів менше [13, 12].

У перші повоєнні роки МТС західних областей не мали зернозбиральних комбайнів. Зокрема, на полях Дрогобицької області вони з'явилися лише в 1949 р. [8, 13]. Улітку наступного року у всіх західних областях збирання зернових здійснювалося переважно серпами і косами та найпростішими машинами. Комбайнами збирали врожаї на одному-двох відсотках усяєї площі [10, 340]. Зернові культури молотили молотаркою, яка приводилася в дію паровою або тракторною тягою. Виробничі приміщення і тваринницькі ферми, як правило, освітлювали газоявними ліхтарями. Поодинокі колгоспи користувалися електроенергією. На кінець 1950 р. у Чернівецькій області було лише 20 таких колгоспів, що складало 7 відсотків від загальної їх кількості, у Волинській відповідно 21 і 2, Рівненській – 42 і 5, Станіславській – 42 і 7, Дрогобицькій – 47 і 10, Закарпатській – 76 і 26, Львівській – 118 і 15, Тернопільській – 120 і 12 [10, 341].

Електроенергія використовувалася головним чином на освітлення приміщень, меншою мірою – для виробничих потреб. У Станіславській області у 1952 р. із 56 електрифікованих колгоспів тільки 23 використовували електроенергію у виробничих цілях. Лише 15 господарств мали 34 електролампи, в тому числі 13 зіпсованих [12, 316].

Отже, сільському господарству бракувало не тільки придатних для роботи тракторів, комбайнів, автомашин, а й навіть найпростіших землеробських знарядь, тягла. У зв'язку з цим Пленум ЦК КП(б)У вимагав: “З перших днів початку польових робіт у 1946 р. забезпечити використання на польових роботах колгоспів і радгоспів всіх придатних до роботи корів з ферм та особистого користування колгоспників...” [9, 59].

На початку 50-х років у сільському господарстві західного регіону кількість техніки децю зростає: тут уже було 12,3 тис. тракторів, 386 комбайнів, 4,6 тис. автомобілів. Рівень механізації польових робіт сягнув 58 відсотків [14, 45]. Збір комбайнами

зернових культур становив 30–40 відсотків, цукрових буряків – 5–10. У 1954 р. механізоване постачання води для великої рогатої худоби на тваринницьких фермах становило у Волинській області 14,9 відсотка від загальної їх кількості, свиней – 20,5, у Рівненській відповідно 10,1 і 14,3, Тернопільській – 10,8 і 10,2, Львівській – 20,9 і 19,2, Дрогобицькій – 21,5 і 18,9, Станіславській – 24,8 і 21,1, Чернівецькій – 26, 6 і 26,0, Закарпатській – 18,7 і 22,8 [10, 342]. Однак, попри зростання формальних показників механізації деяких сільськогосподарських робіт, їх якість була дуже низькою.

Статистичні дані свідчать, що колгоспи західних областей України найбільше сіяли пшениці, жита, ячменю і меншою мірою цукрових буряків, льону-довгунця, картоплі, що відображало відсталій характер аграрного виробництва. Крім того, колгоспи вирощували велику рогату худобу, свиней, птицю тощо [10, 241 – 245].

У колективних господарствах і надалі переважала ручна праця, яка потребувала величезних зусиль усяєї селянської сім'ї, включаючи дітей. Найбільш трудомісткою вона була у тваринництві, буряківництві, льонарстві. Наприклад, у 1954 р. кількість корів, переведених на механічне доїння у Волинській області становила лише 0,2 відсотка, Рівненській – 1,2, Тернопільській – 0,3, Львівській – 0,5, Станіславській – 0,3, Чернівецькій – 0,2. На фермах, обданих внутріфермським транспортом, у західному регіоні розміщувалося 2 – 4 відсотки корів від загальної кількості [10, 343].

Неефективно продовжували діяти машинно-тракторні станції. У 1950 р. з 32 МТС Львівської області тільки Радехівська виконала договірні зобов'язання з усіх видів робіт. До цього необхідно додати, що з 924 колгоспів області через матеріальну скруту послугами МТС не змогло скористатися 201 господарство (22 відсотки) [13, 13]. У 1953 р. машинно-тракторні станції Станіславської області не виконали зобов'язань із сівби ярів в 196 колгоспах, з обробітку просапних культур – 275, із збирання хліба комбайнами – 130, із сінозбирання – 170, із силосування кормів – 260, із сівби озимих – 147 [12, 355]. Подібне

спостерігалося у всіх західних областях України.

Отже, співпраця машинно-тракторних станцій і колгоспів не була взаємовигідною. МТС диктували умови, були мало зацікавлені в якості та своєчасності виконаних робіт, байдуже ставилися до кінцевого результату виробництва. Колгоспи, попри всі ці негаразди, змушені були сплачувати МТС великий натуральний податок за виконані роботи. Вони зобов'язані були спочатку виконувати державні поставки, потім розраховуватися за роботу з МТС і повернути надані державою кредити. Лише після цього їм дозволялось створювати власні наслідні, фуражні і незначні за обсягом страхові фонди.

Партійно-державні органи встановлювали низькі ціни на сільськогосподарську продукцію, а на промислову – завищували. Так, до 1953 р. ціни на сільськогосподарську продукцію залишилися такі ж, як і 1928 р., а на промислові вироби зросли у 20 разів [15, 14]. У 1952 р. держава платила колгоспникам за центнер зернових 4-8 крб., кукурудзи – 5,4, цукрових буряків – 10,5, овочів – 19,2, яловичини – 25,2 [5, 53, 54].

Виконуючи обов'язкові державні поставки, колгоспи здавали за безцінь сільськогосподарську продукцію, а інколи навіть наслідневий матеріал. Тому під час посівної кампанії частину необхідного наслідня змушені були купувати у держави, але тепер вже за значно вищими цінами.

На основі нееквівалентного обміну із села викачували величезні кошти. Колгоспи ставали збитковими, борги зростали, їм загрожувало банкрутство. Проте тоталітарний режим не був зацікавлений в розвалі колгоспної системи, бо вона була зручною формою зиску та експлуатації селянства. У критичні моменти робились деякі послаблення, зокрема списання з колгоспів заборгованості.

Система управління колгоспами мала адміністративно-бюрократичний характер. Структурні підрозділи – бригади, ланки, ферми, виробничі дільниці – були жорсткими утвореннями, в яких формувалась постійний штат працюючих і не допускалась його плінність. На утримання адміністративно-

управлінського апарату йшло від 12 до 15 відсотків коптів, які розподілялися на трудодні [9, 57].

Унаслідок колективізації колгоспи не стали кооперативами, організаціями рівноправних асоційованих виробників, бо результатами їхньої діяльності безроздільно розпоряджалася держава. Навіть в окремих господарствах, очолюваних талановитими керівниками, “незалежність” колгоспів була ілюзорною [11, 72].

Такі поняття, як “демократія”, “самоуправління”, за ріпкісним винятком, колгоспному селу були невідомі. Незважаючи на те, що на папері фактичними власниками колгоспу вважалися його члени, насправді ж останні суворо регламентувалися у праві користуватися не тільки “своєю” власністю, але й результатами господарювання. Колгоспники навіть при одностайно прийнятій ухвалі не мали права ліквідувати колективне господарство, виділяти більше від встановленої норми землі для своїх присадибних ділянок, використовувати наявне збіжжя для особистих цілей тощо.

Люди по-різному реагували на такі реалії. Та більшість, знаючи, що голос рядового колгоспника мало що важить, ставали байдужими виконавцями, відходили від управлінських справ, уникали колгоспних зборів, шукали будь-якого приводу, щоб не йти на них. У значній частині колгоспів збори проводилися неретельно, тому ряд важливих питань, вирішення яких було їх прерогативою, брали на себе правління або голови колгоспів [11, 31].

Адміністративно-репресивні методи колективізації, бюрократичні форми управління колгоспами, відсутність матеріальних стимулів і примусовий характер праці тощо призвели до кризи сільськогосподарського виробництва. На селі панував хаос, деградація. Валовий збір зернових на початок 50-х років не досяг навіть довоєнного рівня. Показники колгоспів були гіршими, ніж в індивідуальних господарствах. Якщо в 1950 р. у Волинській області урожайність зернових усіх категорій господарств дорівнювала 10,3 ц/га, то в колгоспах – 9,9, озимой пшениці – відповідно 11,7 і 11,5, картоплі – 132 і 70 [1, 64, 65]. У

Львівській області урожайність озимої пшениці в усіх типах господарств становила 12,3 ц з га, а в колгоспах і радгоспах – 11,6, озимого жита відповідно 12,6 і 11,7, ярого ячменю – 11,0 і 10,5, гречки – 6,5 і 6,2, зернобобових – 7,9 і 7,2, картоплі 131 і 59 [13, 10]. На жаль, статистичні дані не дають показників окремо за типами господарств. Якщо б вони були, то різниця була ще більшою, звичайно, не на користь колгоспів.

У колективних господарствах Богородчанського, Жовтневого, Більшовецького, Плучацького районів Станіславської області урожайність зернових культур 1951 р. становила лише 5 – 7 ц/га [12, 322]. Наступного року колгоспи Оберляньського району одержали врожай кормових буряків лише по 25 ц/га, в Ланчинському – 36, Надвірнянському – 6. У колгоспах Лисецького, Тисменицького, Чернелицького районів врожайність картоплі не перевищувала 40 ц/га [12, 352]. Така ж ситуація була у багатьох колгоспах західного регіону України [3, 165].

Колгоспам не вистачало кормів, особливо весною. Тому на корм худобі розбирали солоні стріхи селянських будівель. Знесилені корови ледь трималися на ногах, щоб вони не падали, їх під'язували цинурками. Незадовільною була зооветеринарна служба. Падіж худоби був великий, продуктивність тваринництва низька. Надій на одну корову 1952 р. становив у Волинській області 858 кг молока, Рівненській – 1006, Тернопільській – 812, Львівській – 1339, Дрогобицькій – 1237, Станіславській – 1091, Чернівецькій – 1417, Закарпатській – 1150 [10, 250]. Поголів'я великої рогатої худоби через масовий розпродаж і вирізання перед вступом у колгоспи, гостру нестачу кормів на початку 50-х років не досягло довоєнного рівня [10, 238, 240].

Причина кризових явищ знаходилася на поверхні. Це неефективність колективного господарювання, незацікавленість селянина у результатах своєї праці. Але домінував спрощений підхід у поясненні кризової ситуації на селі. Усе зводилося до недовістатньої організації та агітаційно-пропагандистської роботи [1, 31]. Це робилося свідомо, щоб відвернути увагу селян,

громадськості від справжніх причин трагедії села. В іншому випадку сталінському керівництву треба було визнати антинародну сутність своєї політики.

Новостворені колгоспи ледь животіли і не могли існувати без допомоги держави. Щоб якось підтримувати такі нерентабельні господарства, була запроваджена система шестива мста над селом. Промислові підприємства та установи регулярно виділяли робітників під час збору урожаю, безкоштовно ремонтували реманент, будували житло, електростанції [3, 152]. Але це не давало суттєвих результатів. Колгоспи не могли звести кінці з кінцями, господарства у переважній більшості були збитковими, а продуктивність праці колгоспників надзвичайно низькою.

Отже, технічна оснащеність колгоспного виробництва в кінці 40 – на початку 50-х років була низькою. Бракувало не тільки приладних для роботи тракторів, комбайнів, автомашин, а й навіть найпростіших землеробських знарядь, тягла. Управління колгоспами здійснювалося адміністративно-бюрократичними методами, які придушували творчість та ініціативу селянина. Колгоспне виробництво було малоефективним: збирали низькі врожай і сільськогосподарських культур. Невисокою була продуктивність тваринництва. Більшість колгоспів ледь животіли і мала значно гірші результати, ніж присадібні селянські господарства. Життя показувало безперспективність колгоспного виробництва, диктувало вимогу розвивати аграрне виробництво на ринкових засадах. Однак на вершині державної влади ігнорували об'єктивні закони суспільного розвитку, прагнули зберегти адміністративно-командну систему.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 27. – Оп. 17. – Спр. 6673.
 - II. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 1542.
 - III. Державний архів Львівської області. – Ф. II. 5001. – Оп. 7. – Спр. 25.
1. Волинська область за роки Радянської влади (1940 – 1966). Статистичний збірник. – Львів: Камінь, 1969. – 120 с.
 2. Гаврилюк О. Н. Радянізація економічного і духовного життя

- західноукраїнського села у другій пол. 40-х – поч. 50-х років (на матеріалах Волинської, Рівненської та Львівської областей): Автореф. дис... канд. іст. наук. – Чернівці, 1996. – 16 с.
3. Івасюта М.К. Нариси колгоспного будівництва в західних областях Української РСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 316 с.
 4. Курнчук Ю. Нариси історії українського національно-визвольного руху 40-50-х років ХХ ст. – Львів: Вид. центр Львівського ун-ту, 2000. – 304 с.
 5. Котут П. Конективізація в західноукраїнському селі. – Львів: Логос, 2000. – 80 с.
 6. Котут В. Встановлення колгоспних виробничо-господарських відносин у західноукраїнському селі (1944-1950) // Українська кооперація. Історичні та соціально-економічні аспекти. – Львів: Вид-во Львівської комер. акад., 2001. – Т. 2. – С. 187-193.
 7. Корнієць Л. Соціалістичні перетворення в західних областях УРСР. – К.: Держполітвидав, 1950. – 32 с.
 8. Кошарний І.Я., Підпригоршук М.В., Гапшенко І.І., Скрипник К.І., Раданська Дрогобиччина. – Дрогобич: Облвидав, 1957. – 202 с.
 9. Ленартович О. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі, 1944-1950 рр. – Луцьк: Ред. вид. від. Волинського ун-ту, 1998. – 154 с.
 10. Народне господарство Української РСР (в 1957 р.). Статистичний збірник. – К.: Держстатвидав, 1957. – 535 с.
 11. Немигайло В.В. Українське селянство: важкий шлях до волі. – Кам'янець-Подільський: Агостроф, 1995. – 192 с.
 12. Раданська Прикарпаття. 1939-1959 рр. Документи і матеріали. – Ужгород: Карпати, 1964. – 535 с.
 13. Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Згадка на сучасні роковини – К.: Принт. вид. Ін-ту історії АН УРСР, 1990. – 20 с.
 14. Сиронинський К. Перемога колгоспного ладу в західних областях УРСР. – К.: Держполітвидав, 1953. – 96 с.
 15. Таган Є. Колгоспи Української РСР в період завершення будівництва соціалізму, 1951-1958 рр. – К.: Наукова думка, 1966. – 160 с.
 16. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях, 30-50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект). – Луцьк: Наддніпря, 1995. – 226 с.

Михайл Сеньків. Технічне оснащення та ефективність колгоспного виробництва західного регіона України (кон. 40 – нач. 50-х гг. ХХ ст.). В статті аналізується технічне оснащення, структура і ефективність сільськогосподарського виробництва в період утвердження советської системи в аграрном секторі західного регіона України. Показано, що колективне господарство було

малоефективним: собирали низкие урожаи сельско-хозяйственных культур, малопроизводительным было животноводство.

Ключевые слова: колхоз, МТС, техническое оснащение, эффективность производства, производительность труда.

Mukhallo Sen'Kiv. Technical equipment and agricultural production efficiency in the western region of Ukraine (the end of 1940 s – the beginning of 1950 s.). The technical equipment, the structure and efficiency of agricultural production in the time of conformation of the Soviet farming system in the agricultural sector of the western region of Ukraine have been analyzed in this article. It is shown that the collective form was not efficacious: the culture crops harvest was low and the stockbreeding was not productive.

Key words: collective farm, technical equipment, production efficiency, labor productivity.